

ДЕЯКІ ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

SOME LEGAL ASPECTS OF THE IMPLEMENTATION OF THE RIGHT OF MILITARY SERVICEMEN TO LEGAL PROTECTION IN CONDITIONS OF MARTIAL STATE

Габлей Н.Г., к.ю.н., доцент,
в.о. завідувача кафедри міжнародного, конституційного та адміністративного права
*Івано-Франківський навчально-науковий юридичний інститут
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Гаргат-Українчук О.М., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри кримінального права та кримінології
*Івано-Франківський навчально-науковий юридичний інститут
Національного університету «Одеська юридична академія»*

В даній статті досліджено комплексний аналіз деяких аспектів права військовослужбовців на судовий захист в умовах воєнного стану. Визначена позиція про те, що для ефективного судового захисту військовослужбовців в умовах воєнного стану необхідно насамперед врахувати специфіку цього періоду і відповідно чинне законодавство повинно бути адаптоване до таких умов шляхом внесення змін та прийняття нових нормативно-правових актів, зокрема тих, що регулюють судовий процес, відповідальність за військові злочини та інші аспекти. В статті визначено, що право на судовий захист військовослужбовців – це природне невідчужуване право, що не може бути обмежено, адже гарантоване Конституцією України та міжнародно-правовими документами. Саме судовий захист прав військовослужбовців в умовах воєнного стану є правом на справедливе відновлення порушених конституційних прав із подальшим забезпеченням державою обов'язковості і невідворотності виконання судового рішення за будь-яких умов.

В статті проаналізовано, що судові органи військового типу можуть бути більш компетентними у забезпеченні правосуддя для осіб, які служать у збройних силах, оскільки вони мають глибше розуміння специфічних вимог та викликів, що виникають у таких осіб під час військових дій. Ці суди володіють необхідними знаннями для того, щоб враховувати унікальний контекст, в якому військовослужбовці виконують свої обов'язки, що може сприяти більш точному та справедливому судочинству. Відповідно запропоновано створити чотири міжобласні суди: Львівський спеціалізований військовий суд, Київський спеціалізований військовий суд, Одеський спеціалізований військовий суд, Харківський спеціалізований військовий суд. Судді у спеціалізованих військових судах повинні бути призначені та звільнені відповідно до чітко визначених процедур, що виключають будь-який зовнішній вплив, повинні мати право на недоторканість, що допомагає їм виконувати свої обов'язки без страху перед репресіями, повинні працювати в умовах конфіденційності, щоб уникнути тиску та впливу.

Ключові слова: судовий захист, воєнний стан, військовослужбовці, судовий розгляд, військові суди.

This article examines a comprehensive analysis of some aspects of the right of servicemen to judicial protection under martial law. The position is that for effective judicial protection of servicemen under martial law, it is necessary to first of all take into account the specifics of this period and, accordingly, the current legislation should be adapted to such conditions by making amendments and adopting new regulatory legal acts, in particular those that regulate the judicial process, liability for war crimes and other aspects. The article determines that the right to judicial protection of servicemen is a natural inalienable right that cannot be limited, as it is guaranteed by the Constitution of Ukraine and international legal documents. It is precisely the judicial protection of the rights of servicemen under martial law that is the right to fair restoration of violated constitutional rights with further state assurance of the bindingness and inevitability of the execution of the court decision under any conditions.

The article analyzes that military-type courts may be more competent in providing justice for persons serving in the armed forces, as they have a deeper understanding of the specific requirements and challenges that such persons face during military operations. These courts possess the necessary knowledge to take into account the unique context in which military personnel perform their duties, which can contribute to more accurate and fair judicial proceedings. Accordingly, it is proposed to create four inter-regional courts: Lviv Specialized Military Court, Kyiv Specialized Military Court, Odessa Specialized Military Court, Kharkiv Specialized Military Court. Judges in specialized military courts should be appointed and dismissed in accordance with clearly defined procedures that exclude any external influence, should have the right to immunity, which helps them to perform their duties without fear of reprisals, should work in conditions of confidentiality to avoid pressure and influence.

Key words: judicial protection, martial law, military personnel, trial, military courts.

Постановка проблеми та її актуальність. В умовах повномасштабного вторгнення питання судового захисту прав військовослужбовців набирає особливо важливого значення та є надзвичайно актуальним, оскільки від початку війни чисельність військовослужбовців зросла до 880 тис., вони, знаходячись в екстремальних умовах, виконують високоризиковані завдання для забезпечення національної безпеки та оборони. Проте, незважаючи на їхній вагомий службовий внесок, існують серйозні проблеми у сфері їхнього правового захисту, особливо у контексті судового процесу.

Однією з основних проблем є недостатня увага до прав військовослужбовців у законодавстві та нормативних актах. Часто вони залишаються недооціненими або недостатньо узгодженими з реаліями бойових дій та специфікою військової служби. Для ефективного судового захисту військовослужбовців в умовах воєнного стану необхідно насамперед врахувати специфіку цього періоду. Чинне законодавство повинно бути адаптоване до умов воєнного

стану. Це означає внесення змін у норми, які регулюють судовий процес, відповідальність за військові злочини та інші аспекти. Введення воєнного стану може призвести до перекваліфікації відповідальності за військові злочини, санкції можуть бути змінені, щоб врахувати особливості цього періоду.

Іншою серйозною проблемою є відсутність спеціалізованих судів для вирішення справ та недостатній рівень правової освіти. Забезпечення належного судового захисту військовослужбовців є важливим завданням, яке вимагає спільних зусиль від правоохоронних органів, адвокатів, судів.

Проблемам захисту прав військовослужбовців в умовах воєнного стану присвятили свій науковий доробок такі вчені як: Ю.А. Бобров, Л.В. Півненко, В.О. Рекшинський, Р.В. Ігонін, І.Д., В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, А.М. Соцький, В.П. Тимошук, Х.В. Юшкевич та ін.

Метою статті є дослідити питання захисту прав військовослужбовців в умовах воєнного стану, визначити

проблематику даного питання та надати пропозиції щодо удосконалення системи для забезпечення більш справедливого та ефективного судового захисту прав військовослужбовців.

Виклад основного матеріалу. Починаючи обговорення даного питання, насамперед, необхідно визначити, що відповідно до ч. 9 ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу»: «військовослужбовцями вважаються особи, які проходять військову службу. Також до категорії військовослужбовців прирівнюються іноземці та особи без громадянства, які відповідно до закону проходять військову службу у Збройних Силах України, Державній спеціальній службі транспорту та Національній гвардії України» [1].

Зокрема, важливо визначити такі ключові поняття як «воєнний стан» та «судовий захист». Відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану»: «воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» [2].

Відповідно до ст. 55 Конституції України «кожному громадянину гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, інших громадян». Конституція України гарантує кожному захист його прав і свобод в межах кримінального, адміністративного, господарського, цивільного, конституційного судочинства України. І ніхто не може обмежувати право на судовий захист, так як це суперечить принципу рівності усіх перед законом. Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення» [3]. Право на судовий захист – це природне невідчужуване і таке, що за жодних умов не підлягає обмеженню конституційне право людини, яке гарантоване Конституцією України та міжнародно-правовими документами, суб'єктивне право людини на справедливе відновлення і судовий захист порушених конституційних прав із подальшим забезпеченням державою обов'язковості і невідворотності виконання судового рішення за будь-яких умов [4, с. 139]. Варто зазначити, що саме недосконалість законодавства ставить військовослужбовців у складні життєві ситуації, інколи обмежуючи це право. Підтримуємо позицію Л.В. Півненко, що ефективною формою реалізації права на судовий захист залишається дистанційне судочинство, яке було запроваджено як в Україні, так і у багатьох країнах світу ще під час пандемії COVID-19 [4, с. 141]. І саме дистанційне судочинство дозволяє військовослужбовцю брати участь в судових засіданнях віддалено.

Одним вкрай важливим питанням для військовослужбовців є питання демобілізації. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію»: «демобілізація – це комплекс заходів, рішення про порядок і терміни проведення яких приймає Президент України, спрямованих на планомірне переведення національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств,

установ і організацій на роботу і функціонування в умовах мирного часу, а Збройних Сил України, інших військових формувань, оперативно-рятувальної служби цивільного захисту – на організацію і штати мирного часу» [5].

Демобілізація військовослужбовців є ключовим елементом для підтримання боєздатності та морального духу армії, особливо – під час тривалих військових конфліктів:

- демобілізація дозволяє забезпечити ротацію кадрів, даючи можливість військовим відновити сили та повернутися до цивільного життя;

- демобілізація сприяє психологічному відновленню військовослужбовців, які можуть зіткнутися з важкими умовами та стресом на фронті;

- демобілізація сприяє інтеграції демобілізованих військових у суспільство шляхом забезпечення їм доступу до освіти, працевлаштування та медичної допомоги.

Демобілізація може здійснюватися за різними підставами: досягнення граничного віку, за станом здоров'я, за сімейними обставинами, а також у зв'язку зі скороченням штатів або закінченням строку служби. Процес демобілізації має бути чітко регламентований законодавством щоб забезпечити права та інтереси як військовослужбовців, так і держави.

Найбільша проблема, наразі, саме з чіткою регламентацією процесу демобілізації законодавством, адже демобілізація була виключена з нового законопроекту про мобілізацію. Демобілізація для військовослужбовців є можливістю «перезавантаження» та відновлення фізичного та психічного здоров'я. Окрім цього, постійна ротація військових дозволяє зберегти боєздатність Збройних Сил України.

Варто також зауважити, що передбачення в законі чітких строків служби для мобілізованих є важливим аспектом підтримки їхніх прав та свобод. Демобілізація надає військовослужбовцям можливість вибору – повернутись до цивільного життя або продовжити військову службу та забезпечує соціальну справедливість. Саме тому, вважаємо доцільною пропозицію розробити новий законопроект про демобілізацію, де буде встановлено чіткий термін військової служби для мобілізованих осіб, який складатиме 36 місяців. Після закінчення цього строку мобілізована особа матиме право на демобілізацію на добровільних підставах. Надалі особа може долучатись до проходження військової служби лише у штаби, підрозділи забезпечення, військові комісаріати, установи, організації та навчальні заклади, але не раніше 24 місяців з моменту її демобілізації.

Ще однією вагомою проблемою, як було зазначено вище, є відсутність спеціалізованих судів для вирішення питань військовослужбовців. Тим не менш, наявний цілий ряд вагомих причин для їхнього утворення [6, с. 100].

Перш за все, судді та співробітники з військовою експертизою мають глибше розуміння суті справ, що дозволяє їм ухвалювати рішення більш оперативно та ефективно. Їхня кваліфікація та досвід у цій сфері сприяють кращому осягненню нюансів кожного випадку, що є ключовим для швидкого та точного вирішення військових питань. Такий підхід забезпечує високий рівень професіоналізму та компетентності при розгляді справ, пов'язаних з обороною та безпекою.

Судові органи військового типу можуть бути більш компетентними у забезпеченні правосуддя для осіб, які служать у збройних силах, оскільки вони мають глибше розуміння специфічних вимог та викликів, що виникають у таких осіб під час військових дій. Ці суди володіють необхідними знаннями для того, щоб враховувати унікальний контекст, в якому військовослужбовці виконують свої обов'язки, що може сприяти більш точному та справедливому судочинству.

Саме тому, ми вважаємо доцільним запропонувати зміни до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [7] та створити чотири міжобласні суди: Львівський спеціалізований військовий суд (поширює свою юрисдикцію на

Львівську, Волинську, Закарпатську, Тернопільську, Івано-Франківську та Чернівецьку області), Київський спеціалізований військовий суд (поширює свою юрисдикцію на Київську, Житомирську, Хмельницьку, Рівненську, Чернігівську та Вінницьку області), Одеський спеціалізований військовий суд (поширює свою юрисдикцію на Одеську, Миколаївську, Херсонську, Кіровоградську, Запорізьку та Черкаську області), Харківський спеціалізований військовий суд (поширює свою юрисдикцію на Харківську, Полтавську, Сумську, Дніпровську, Донецьку та Луганську області).

Незважаючи на те, що наявність спеціалізованих військових судів може допомогти у вирішенні багатьох поточних проблем, важливо також забезпечити, щоб вони були ефективними, незалежними та дотримувалися вищих стандартів правосуддя. Судді у спеціалізованих військових судах повинні бути призначені та звільнені відповідно до чітко визначених процедур, що виключають будь-який зовнішній вплив, повинні мати право на недоторканість, що допомагає їм виконувати свої обов'язки без страху перед репресіями, повинні працювати в умовах конфіденційності, щоб уникнути тиску та впливу.

Не менш важливою складовою судового захисту прав військовослужбовців в період воєнного стану є також соціальний захист. Військовослужбовці, які ризикують своїм життям та здоров'ям на фронті, повинні мати належний рівень соціального забезпечення та підтримки від держави [8, с. 455]. Це має охоплювати фінансові виплати, доступ до охорони здоров'я, забезпечення пенсійними накопиченнями та інші соціальні гарантії, які сприяють задоволенню потреб та підтримці добробуту військовослужбовців. Відповідно до ЗУ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»: «соціальний захист військовослужбовців – це діяльність (функція) держави, спрямована на встановлення системи правових і соціальних гарантії, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців відповідно до особливого виду їх службової діяльності, статусу в суспільстві, підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі. Це право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, у старості, а також в інших випадках, передбачених законом» [9].

Одним з найгостріших питань соціального захисту військовослужбовців є питання несумісності релігійних переконань певної категорії громадян з проходженням військової служби в період воєнного часу. Відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок та військову службу»: «захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є конституційним обов'язком громадян України» [1]. Водночас, згідно з ст. 35 Конституції України: «кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку

релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність» [3]. Спираючись на дану статтю, в Україні було передбачено альтернативну службу військовій для того, щоб особи, яким заборонено тримати в руках зброю з релігійних мотивів могли отримати право проходити службу на мирних об'єктах [10].

Проте, нюансом у даному питанні виступає те, що в період воєнного стану Закон України «Про альтернативну (невійськову) службу» не діє. Насамперед, відповідно до законодавства України, альтернативна служба стосується строкової служби. Саме тому, замінити альтернативною службою військову не можна, бо це різні юридичні поняття.

Тому, пропонується внести зміни до ст. 6 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та їх сімей», згідно з якими індивіди, що з релігійних міркувань не мають можливості використовувати зброю, будуть мати можливість служити виключно в адміністративних структурах, таких як штаби, логістичні підрозділи, військові комісаріати, а також в різноманітних установах, організаціях та освітніх інституціях.

Висновки. Вважаємо за доцільне внести наступні зміни до законодавства України:

- до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та створити чотири міжобласні суди: Львівський, Київський, Одеський та Харківський спеціалізовані військові суди;
- до ст. 6 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та їх сімей», згідно з якими індивіди, що з релігійних міркувань не мають можливості використовувати зброю, будуть мати можливість служити виключно в адміністративних структурах.

А також пропонуємо розробити новий законопроект про демобілізацію, де буде встановлено чіткий термін військової служби для мобілізованих осіб, який складатиме 36 місяців.

В цілому, захист прав військовослужбовців під час воєнного стану – це комплексний виклик для судової системи, який вимагає глибокого розуміння не лише національного законодавства, але й особливих обставин, що виникають у період військових дій. Сьогодні суди повинні адаптуватися до змінюваних умов та враховувати такі фактори, як надзвичайні ситуації, тимчасові обмеження та особливі правові режими.

Водночас, міжнародні стандарти з прав людини накладають додаткові зобов'язання на судову владу, зобов'язуючи її захищати основні права і свободи навіть у найскладніших умовах. Це вимагає від суддів високого рівня професіоналізму, незалежності та здатності до швидкого прийняття рішень. Саме такий підхід сприяє не тільки захисту прав військовослужбовців, але й підтримує загальну довіру до судової системи та її здатність діяти як ключовий елемент державного механізму у кризових ситуаціях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 р. № 2232-XII : станом на 04.05.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 22.02.2025).
2. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII : станом на 19.04.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 22.02.2025).
3. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 22.02.2025).
4. Півненко Л.В. Проблемні аспекти реалізації права на судовий захист в умовах воєнного стану. *Нове українське право*. Випуск 1. 2023. С.137-143. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2023.1.17>
5. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21.10.1993 р. № 3543-XII : станом на 19.04.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text> (дата звернення: 22.02.2025).
6. Бобров Ю.А. Актуальність створення військових судів в Україні: огляд результатів дослідження. *Публічне право*. №3 (35). С.99-105. DOI: <https://doi.org/10.37374/2019-35-12>
7. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII : станом на 26.03.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 22.02.2025).
8. Рекшинський В.О. Судовий захист соціальних прав військовослужбовців в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету. Серія Право*. Випуск 80: частина 2. 2023. С.454-459. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.2.73>
9. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 р. № 2011-XII : станом на 04.05.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> (дата звернення: 22.02.2025).
10. Про альтернативну (невійськову) службу : Закон України від 12.12.1991 р. № 1975-XII : станом на 23.04.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12#Text> (дата звернення: 22.02.2025).